

До спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19
Національного університету
«Львівська політехніка»
79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –**

**доктора юридичних наук, доцента кафедри людських прав
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Гураленко Наталії Анатоліївни
на дисертацію та автореферат Сировацького Валерія Івановича
«Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-
просторовому дискурсі», поданої на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.12 – філософія права**

Актуальність теми дослідження є обґрунтованою, на думку опонента, з огляду на низку чинників, з-поміж яких виокремимо наступні:

По-перше – необхідністю формування правової держави та громадянського суспільства, що можливе в умовах підвищення рівня політичних знань, правової культури та правосвідомості носіїв державно-владних повноважень.

Державний примус як фундаментальна проблема соціальної та правової наук характеризується невизначеністю, нечіткістю, неоднозначністю та є однією зі складних об'єктів пізнання. Особливий інтерес до неї виникає у переломні епохи суспільного розвитку, коли посилюється загроза дестабілізації, деградації, деформалізації соціального організму країни і багато що залежить від ефективності функціонування держави. Саме такий момент переживає сьогодні Україна, коли сучасні трансформаційні процеси, суперечливі демократичні перетворення, програми модернізації українського суспільства актуалізують пошук теоретичних основ адекватної часу політичної стратегії, створення нової концепції державного будівництва, утвердження відповідальних структур у сфері правових відносин.

По-друге – це актуальність філософського осмислення правових явищ у зв'язку з методологічним плюралізмом для виявлення сутнісних філософсько-правових смислів, яким раніше не приділялося дослідницької уваги.

В умовах нестабільності розвитку суспільних процесів часто не спрацьовують або виявляються малоефективними класичні, здавалося б апробовані багаторічною практикою, механізми соціального управління і контролю. Водночас цілеспрямоване регулювання, не засноване на розумінні

специфіки закономірностей сучасного життя, нерідко лише загострює накопичені проблеми.

Типову епістемологічну ситуацію сьогодні можна спостерігати в юридичній науці, коли творення нової правової реальності визначає звільнення від тривалочасових, патологічно діючих у правовому полі ідейних міфів позитивного, лінійного, поверхового правосприйняття та відповідного мислення. Ці міфи – у девіантному праворозумінні об'єктивного світу, функціонально не спроможному сутнісно-ідентифікувати та природно дефініціювати потреби існуючої вітчизняної моделі кризового розвитку права. Критикуючи раціонально-догматичне підґрунтя опрацювання проблем права, що у своїй світоглядній площині підпорядковане догматичним схемам, побудоване на спрощених ідеях класичної механіки і не спроможне на позитивному тлі доміантного мислення фундаментально прояснити той тип правозаконодавчого руху, що складається, сучасна наукова парадигма починає орієнтуватися на іншу ідейну методологічну площину вимірювання права – нелінійну, неспозитивну, об'ємну, ієрархічну та складну, яка дозволяє охарактеризувати правову реальність як явище динамічне, непросте та різноманітне.

По-третє – прагматизація предмету української філософії права, її звернення до практичних проблем права, юридичної діяльності

З огляду на зазначене та положення, викладені дисертантом (в авторефераті (А) на сторінці 1, у рукописі дисертації (Д) на сторінках 4-6), актуальність теми є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Закономірним із огляду на актуальність теми є **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**. Тему дисертаційного дослідження затверджено у вченій раді Хмельницького університету управління та права імені Т. Юзькова (протокол № 11 від 21 червня 2019 року). Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017–2023 рр. (номер державної реєстрації 0117U000103), що є складовою частиною наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 рр. (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 рр. (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є загалом достатнім. Цьому сприяло використання широкого спектру джерельної бази. Дисертантом, як зазначається у рукописі дисертації, використано 403 джерела, у яких відображено різні аспекти проблематики.

Також дослідження дисертанта загалом містить значну методологічну компоненту. Методологічний ступінь обґрунтованості результатів дослідження характеризується та зумовлений наступним: в роботі з позицій методологічного плюралізму та, зокрема, методологічного інструментарію представлено результати осмислення проблематики

філософсько-правового контенту державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі.

У цілому методологічну базу дисертаційного дослідження, в якій інтегрувалися філософські та правові концепти проблеми сучасних теоретико-прикладних перспектив темпорально-просторового дискурсу реалізації державного примусу можна визнати слушною. Використання автором дисертації широкого спектру методів та наукових підходів, зокрема, методів діалектичного, логіко-семантичного і дедуктивного, порівняльно-правового, компаративістики, системно-структурного, герменевтичний і феноменологічний, узагальнення, абстрагування та інших дало можливість здійснити філософсько-правовий аналіз закону у структурі правової реальності.

Наявна дисертація, автореферат та опубліковані роботи свідчать, що їх автором проведене ґрунтовне наукове дослідження. На основі застосування системи методів та вивчення існуючих ідей і категорій, автором не лише чітко визначено завдання дослідження проаналізувати стан опрацювання сучасною вітчизняною та зарубіжною правовою і філософсько-правовою наукою проблем світоглядного розуміння феномена державного примусу; визначити основні принципи методологічного обґрунтування філософсько-правової парадигми державного примусу та висвітлити особливості формування концептуальних засад філософсько-правового аналізу державного примусу в темпорально-просторовому концепті; обґрунтувати необхідність використання філософського підходу для правового визначення державного примусу, розкрити при цьому складові елементи міждисциплінарної компоненти такого підходу і з його урахуванням сформулювати правове визначення понять «державний примус», «темпорально-просторовий контекст»; проаналізувати структурні елементи комплексного підходу до дослідження державного примусу, як людиновимірною поняття та визначити метод позитивного впливу з позицій філософії права; з'ясувати основні темпоральні особливості правової реальності та її термінологічні концепти за допомогою поняття «правовий час» і маркера «об'єктивність / суб'єктивність»; висвітлити просторові детермінанти сфери права, такі як правова система і правова сім'я, та продемонструвати їхню перехресну взаємодію з темпоральними особливостями правової реальності, що в синтезі утворюють особливу систему правових координат – просторово-часовий континуум; репрезентувати буттєвісну сутність онтології державного примусу, його квінтесенцію, продемонструвати можливості його видової класифікації за такими ключовими критеріями, як характер і форма; вказати на кореляцію термінів «свобода», «гідність» та «державний примус» з позицій того, чи завжди за умов державного примусу наявне обмеження свободи та гідності людини; окреслити рольовий спектр інтерактивного / інтерпасивного компонентів різних ланок системи державного примусу на сучасному етапі розвитку суспільства; схарактеризувати темпорально-просторові складові державного примусу крізь призму ґносеологічних знань, в аспекті яких за сучасних умов найдоцільніше аналізувати «державний примус» та реформувати сферу його застосування, водночас обґрунтовуючи доцільність вивчення темпорально-просторових характеристик державного примусу в межах простору і часу; виділити концепти, які виражають світоглядну суть державного примусу, визначивши, що саме спонукає осіб, до яких він

застосовувався, до подальшої правомірної поведінки, та виокремити дію цілеспрямованого правоосвітнього і правовиховного впливу держави на населення; встановити чинники, у межах яких темпорально-просторові координати державо- і правотворення впливають на правову освіченість громадян, а також фактори, що формують процеси державо- і правотворення, відтак сформулювати визначення поняття «правова освіченість»; визначити, за яких умов державний примус сприятиме дотриманню правових норм і реалізації правомірної поведінки, з'ясувавши співвідношення понять «державний примус», «моральний вибір» та «свобода волі»; довести, що аксіологічний вимір державного примусу проявляється у здатності за допомогою його правових інституцій сприяти формуванню суспільних цінностей, що утверджують той суспільний порядок, який здатний забезпечити функціонування наявного суспільного устрою; визначити, як саме суб'єктивне усвідомлення особою домінантних у соціумі ціннісних орієнтацій впливає на ступінь свободи людини на внутрішньоособистісному рівні, що сприяє успішному досягненню заходів державного примусу як елемента правової реальності; з'ясувати, яке місце посідає принцип справедливості в застосуванні державного примусу, проаналізувавши діалектичну єдність цих основних засад. Це дасть змогу розкрити роль справедливості в процесі формування підстав забезпечення реалізації завдань задоволення фундаментальних потреб людини і громадянина та довести, що детермінаційні процеси, які стосуються справедливості й державного примусу як правових феноменів, дозволяють конкретно та якісно визначити чинники удосконалення правової реальності; розкрити філософсько-правове розуміння поняття політичної нестабільності, розглядаючи його як діалектику актів громадянської непокори та масових заворушень, розмежувати ці поняття, визначивши доречність та допустимість застосування заходів державного примусу до кожного з них; вказати на (не)доречність та (не)виправданість реалізації примусової політики держави в контексті еволюційного, поступального розвитку суспільства (так звана концепція антинасильства); проаналізувати складові елементи правовідносин з огляду на наявність у них темпорально-просторових детермінант та з'ясувати сутність останніх (А: 3–5; Д: 23–25), а й виокремлена мета – розкрити філософсько-правову концептуалізацію державного примусу в межах темпорально-просторового дискурсу на основі онтологічних, гносеологічних, аксіологічних, антропологічних та праксеологічних контентів (А: 3; Д: 22).

Використання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження забезпечили достовірність результатів дослідження. При цьому обґрунтованість отриманих автором наукових результатів базується на достатньо переконливій аргументації висловлених положень і висновків, послідовності та логіці викладу матеріалу, єдності всіх структурних підрозділів роботи.

Структура та зміст дисертаційної роботи повною мірою висвітлюють проблемні питання, що становлять її предмет. Дисертація складається зі вступу, шістьох розділів, що містять двадцять три підрозділи, висновків, списку використаних джерел, та додатків. У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, вказано на зв'язок з науковою тематикою, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано наукову новизну та практичне значення одержаних

результатів, наведені дані про апробацію, структуру та обсяг дисертаційного дослідження.

Перший розділ присвячено питанням пов'язаних із теоретико-методологічним осмисленням державного примусу в межах філософсько-правового дискурсу. Зокрема зосереджено увагу на з'ясуванні інтерпретативних підходів до світоглядного розуміння державного примусу як відбиття сутності права (підрозділ 1.1), а також проведено методологічне обґрунтування темпорально-просторової парадигми філософсько-правового контенту державного примусу (підрозділ 1.2).

У другому розділі дисертаційного дослідження автор розкрив генезу взаємодетермінації антропологічного та темпорально-просторового вимірів державного примусу в межах державно-суспільної імплементації, а, отже, застосовано міждисциплінарну компоненту філософського підходу до правового визначення державного примусу (підрозділ 2.1). Обґрунтовані межі людиновимірності державного примусу в контексті філософсько-правового методу позитивного впливу (підрозділ 2.2). Проаналізовані темпоральні та просторові виклики сучасного правового підходу до вивчення державного примусу в межах європейської філософії права та європейського права загалом (підрозділ 2.3). Надано темпорально-просторову характеристику примусу в здійсненні державного управління у рамках філософсько-правової константи методу переконання (підрозділ 2.4).

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячений дослідженню онтологічної складової темпорально-просторового обґрунтування державного примусу, зокрема вивчено онтологію темпорального та просторового вимірів правової сфери (підрозділ 3.1). надана онтологічна характеристика темпорально-просторових складових державного примусу використовуючи межі об'єктивності часу та простору (підрозділ 3.2). Потрактовано людську гідність і «загальне благо» як пріоритетні буттєвісні константи державного примусу (підрозділ 3.3). Запропоновано обґрунтування темпоральної та просторової відкритості державного примусу в контексті інтерактивності та інтерпасивності взаємодії державної влади, суспільства та людини (підрозділ 3.4).

У четвертому розділі з'ясовано гносеологічну підставу обґрунтування державного примусу дослідивши гносеологічні константи аргументації темпорально-просторового виміру правової реальності (підрозділ 4.1) та надавши гносеологічну характеристику темпорально-просторових складових державного примусу в межах суб'єктивності простору та часу (підрозділ 4.2). Запропоновано темпорально-просторові координати державотворення і правотворення у контексті впливу на правову освіченість громадян (підрозділ 4.3) та виокремлено світоглядні концепти державного примусу як здійснення правовиховного впливу та правоосвітнього процесу (підрозділ 4.4). Доведено гносеологічну обумовленість державного примусу як мотивування дотримання правових норм і реалізації правомірної підготовки (підрозділ 4.5).

У п'ятому розділі здійснено філософсько-правову детермінацію темпорально-просторових підстав державного примусу визначивши аксіологічний вимір феномену державного примусу як способу реалізації державної влади (підрозділ 5.1) та виокремивши принципи «свобода» й

«відповідальність» як аксіологічні атрибути державного примусу (підрозділ 5.2). Розглянуто мотиваційні підстави державного примусу – справедливість і покарання (підрозділ 5.3).

Шостий, завершальний, розділ дисертації присвячено праксеологічному обґрунтуванню темпорально-просторового континууму державного примусу з'ясувавши рівень впливу ідеологічного апарату примусу на забезпечення від проявів політичної нестабільності (підрозділ 6.1) та визначивши рамки дії державного впливу в межах темпорально-просторових складових правовідносин (підрозділ 6.2). Запропоновано трактувати закон, базований на засадах природного права, як забезпечення дотримання прав і свобод людини за допомогою державного примусу (підрозділ 6.3). Виокремлено складову як забезпечення від стихійних тиску та примусу – моральну саморегуляцію державної влади (внутрішні моральні зобов'язання) (підрозділ 6.4) та вказано на гарантію від державного примусу (зловживання владою) в Україні – правовий конституційний порядок (невідчуженість прав людини) (підрозділ 6.5).

Урешті рещт, необхідно відзначити, що дисертаційна робота Валерія Сировацького – це перше наукове дисертаційне дослідження, у якому на рівні докторської дисертації концептуалізуються сучасні теоретико-прикладні перспективи темпорально-просторового дискурсу реалізації державного примусу, що дало змогу проаналізувати методологічні принципи формування філософсько-правової парадигми державного примусу, такі як переконання та нормативно-правова регламентація. Це з-поміж іншого, дало можливість виокремити темпоральні та просторові виклики сучасного правового підходу до визначення державного примусу в українських реаліях, що уможливило розроблення рекомендацій щодо їх подолання власне для України, оскільки і українське право, і його суб'єкти – громадяни України, мають певні особливості з огляду на ментальність, історичне минуле та сучасний рівень життя населення тощо. Відтак на основі наукового дослідження подано відповідні ґрунтовні та важливі для сучасної філософії права теоретичні та прикладні висновки.

Новизна та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації засвідчена використанням теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували тему. Роботі загалом властивий комплексний характер монографічного дослідження та наукова новизна в *методологічному аспекті*.

Найсуттєвіші результати, які відображають внесок дисертації (дисертанта) у розробку означеної проблеми, зводяться до наступних положень (А: 6 – 13; Д: 27 – 37). Дисертант, зокрема, вважає, що *уперше*:

1. здійснено аналіз таких важливих методологічних принципів формування філософсько-правової парадигми державного примусу, як переконання, що можна визначити як керований процес впливу на наявні в суб'єкта стимули, метою якого є формування в нього свідомої повсякчасної потреби вчиняти правомірно, відповідно до вимог, прописаних у нормативно-правових актах, та нормативно-правова регламентація, що виявляє сутнісні характеристики явища державного примусу в його потенційності, нормативності та системності;

2. визначено, що складові елементи міждисциплінарної компоненти філософського підходу до правового визначення поняття «державний примус» формують філософія права, філософія, юридична психологія, соціологія права, юридична логіка, наука державного управління, політологія, соціологія. Суть такої міждисциплінарної компоненти філософського підходу до правового визначення державного примусу зводиться до можливості отримання якісно нових знань на основі використання не тільки предметності (власне контент) цих наук, а й їх методології;

3. обґрунтовано складові елементи комплексного підходу до дослідження державного примусу, серед яких виокремлено системний, історико-цивілізаційний, діяльнісний, гуманістичний, антропологічний, культурологічний, аксіологічний підходи, що уможливило вивчення поняття «державний примус» з позицій: 1) впливу на свідомість людини; 2) координації діяльності органів та осіб, які здійснюють державний примус; 3) урахування та усунення чинників, що заважають ефективній превентивній діяльності в цій сфері;

4. виокремлено темпоральні та просторові елементи сучасного правового підходу до визначення державного примусу як процесу взаємодії держави (через діяльність уповноважених законом органів та осіб) та особи, завдання якого полягає у формуванні правомірної поведінки в якомога більшій кількості людей, в українських реаліях, що уможливило розроблення рекомендацій щодо подолання цих викликів власне для України, оскільки і українське право, і його суб'єкти – громадяни України наділені певними особливостями, викликаними ментальністю, історичним минулим та сучасним рівнем життя населення тощо;

5. сформульовано філософсько-правову константу методу переконання, що трактується як керований процес впливу на наявні в суб'єкта стимули, метою якого є формування в нього свідомої потреби вчиняти правомірно, відповідно до вимог, прописаних у нормативно-правових актах та зумовлених верховенством права;

6. наведено авторське визначення темпорально-просторових особливостей правової сфери. Так, темпоральні особливості пропонується розуміти крізь призму оперантного терміна «час» як темпоральної константи правової сфери (об'єктивне і суб'єктивне сприйняття лінійного, релятивного та квантового часу, що у сфері правового примусу виражається здебільшого в концептах «термін», «строк», «позовна давність», «строки давності»), тимчасом як у контексті просторових особливостей такими є «правова система» та «правова сім'я», а також часто вживаний у побуті дещо узагальнений термін «територія права», який слід трактувати як передбачений та встановлений законом правовий вакуум різного ступеня приватності та ізольованості (межі);

7. репрезентовано філософсько-правове осмислення ефективності системи заходів державного примусу з урахуванням особливостей публічних галузей права з імперативним та диспозитивним механізмами правового регулювання та приватних галузей права;

8. розглянуто компетенцію та діяльність ООН у контексті системи заходів примусового характеру, тобто системи міжнародного державного примусу на підставі чинного конвенційного права;

9. проаналізовано психологічні підвалини та еволюцію системи заходів державного примусу за період від античності донині, зазначено про еволюційне опосередкування правових інститутів інститутами суспільними, зокрема, і про виникнення сучасних норм права на підставі архаїчних мононом;

10. вивчено правову реальність як систему, що уможливила вичленування ядра, сутності понять «правова реальність», «темпорально-просторовий вимір правової реальності»; визначено структуру системи правової реальності в контексті прояву її динамізму під впливом темпоральних та просторових чинників, з аргументуванням необхідності введення до системи конкретних елементів та підсистем у разі наявності взаємозв'язків між ними;

11. здійснено гносеологічну характеристику темпорально-просторових складників державного примусу, що дало змогу виявити світоглядні концепти державного примусу, з'ясувати його роль у процесах державо- та правотворення, а також визначити ступінь правовиховного та правоосвітнього впливу державного примусу на населення;

12. визначено координати, через які темпорально-просторові чинники державо- та правотворення впливають на правову освіченість громадян, а саме: моральний, емоційно-психологічний, маніпулятивно-поведінковий, інформаційно-ідеологічний, освітянський, соціально-політичний, соціально-економічний, адміністративно-управлінський;

13. виділено концепти, що виражають світоглядну суть державного примусу, які формують власну життєву позицію, створюють моделі поведінки, що репрезентують особисту систему моральних цінностей та оволодіння загальними цінностями права;

14. визначено умови, за яких державний примус сприятиме дотриманню правових норм і реалізації правомірної поведінки, відтак констатовано, що аби державний примус був своєрідним інструментом мотивування дотримання правових норм та реалізації правомірної поведінки, мають бути дотримані умови погруповані відповідно до сфери впливу на людину (правова, психологічна, політико-економічна групи);

15. здійснено аналіз аксіологічного виміру державного примусу як правового феномена, що дозволило визначити суть легальності та легітимності як ціннісних характеристик державного примусу, як політико-правового конструкту;

16. проаналізовано визначення сутності свободи особистості в умовах державного примусу на основі пізнання співвідношення індивідуально-особистісного та позаособистісного аспектів людської екзистенції. У цьому контексті сформовано тезу про вияв свободи особистості як індивідуального кризь призму колективного, що виступає умовою функціонування інституцій державного примусу як правового явища. Тому можливість досягнення мети державного примусу як правового процесу розглядається за умови, що особистість сприйматиме його реалізацію як належне та необхідне, що

уможливлюється лише за умов свободи особистості як важливої сутнісної характеристики людської екзистенції як соціальної одиниці;

17. доведено дихотомічну природу справедливості, коли її морально-етичний та правовий зміст формує ціннісно-орієнтаційні підстави тієї світоглядної бази, яка властива для соціуму, що свідчить про ідею справедливості як важливий правовий принцип, який впливає на державний примус як правовий феномен. У цьому контексті обґрунтовано, що особливості становлення інституту покарання як підстави та результату (мети) державного примусу виявляються на основі аналізу того принципу призначення покарання, що розкриває специфічну індивідуальну складову цього правового явища;

18. здійснено спробу визначити на основі дослідження основних складників темпорально-просторового континууму складові елементи правовідносин, що наділені часовим та територіальним вимірами. На підставі цих категорій класифіковано типи правовідносин за їхнім галузевим видовим спектром, які доцільно розглядати на трьох основних рівнях: локальному, що регулює правовідносини в межах невеликих автохтонних організацій та населених пунктів; національному, що дозволяє забезпечити механізм дії права на усіх без винятку організаціях та територіях незалежно від форми їх власності; міжнародному, або глобальному рівні, що охоплює функціонування цілої низки згаданих вище територій;

19. запропоновано вбачати запоруку моральної саморегуляції публічної влади держави в сукупності принципів державної служби та засад, що містяться у працях вчених, які розробляли цю проблематику. Визначено поняття нормативних принципів як тих, що закріплені в законодавстві, та доктринальних, або тих, що відображені в науці. Зазначено, що їх синтез є найефективнішим засобом недопущення владних зловживань та свавільного державного примусу, оскільки формується на основі внутрішнього імперативу службового обов'язку особи-представника влади;

Дисертантом удосконалено:

1. методіку підходів до аналізу правових явищ на прикладі державного примусу. У рамках цього запропоновано звернути більше уваги на проблему багатоманітності та поліструктурності правових феноменів, що якісно поліпшує осягнення їхньої сутності;

2. вчення про методологічну основу досліджень на засадах осягнення основних парадигмальних процесів у рамках сучасного філософсько-правового дискурсу феномена державного примусу;

3. вчення про граничні засади права як одного зі способів людського буття. Фундаментальні проблеми права (справедливість, рівність, свобода тощо) потребують вирішення і в питаннях, пов'язаних з державним примусом. Філософія пропонує чимало варіантів їхнього вирішення, опираючись на власні традиції. Використання філософського підходу до правового визначення державного примусу дало змогу досліджувати його насамперед з позицій людиноцентризму, враховуючи інтереси і тих, хто застосовує державний примус, і тих, до кого він застосовується;

4. вчення про метод позитивного впливу з позицій філософії права, що дало змогу визначити державний примус як метод впливу на людину, під час застосування якого вона отримує комплекс знань, установок та принципів, що спонукають її свідомо вчиняти відповідно до вимог закону та верховенства права;

5. підходи до визначення державного примусу, якими сьогодні послуговуються провідні європейські науковці-правники та вчені інших наукових галузей, з погляду їхньої адаптації до українських реалій, що дає змогу сформулювати конкретні положення нормативно-правових актів, які відповідатимуть принципам права, Конституції України, міжнародним нормативно-правовим актам, згода на використання яких надана Верховною Радою України;

6. позицію, відповідно до якої роль примусу у здійсненні державного управління полягає не тільки у трактуванні примусу як одного з методів державного управління, а й у розумінні його як превентивного заходу, що допомагає: 1) не допустити подальшого вчинення особою протиправних дій; 2) сформувати негативне ставлення суспільства до таких дій; 3) виховувати учнівську та студентську молодь у дусі поваги до закону, прав і свобод інших людей; 4) сформувати у громадян необхідність свідомо вчиняти правомірно в обмін на гарантії захисту з боку держави;

7. філософсько-правове вчення у сфері розуміння категорій «правовий час» та «правовий простір» із пропозиціями щодо вдосконалення їх видової характеристики;

8. класифікування рівнів ефективності системи заходів державного примусу на підставі кореляції критеріїв «витрачені ресурси – отриманий результат», що дає підстави вдаватися до праксеології проблеми та переходу на практичний аспект дослідження;

9. розуміння сутності поняття «гідність» людини, а разом і принципу свободи людини в контексті її взаємодії з органами державної влади, уповноваженими на застосування заходів примусу;

10. аналіз феномена державного примусу крізь призму основних державно-правових закономірностей, їхніх особливостей, порівняння з категорією державно-правових законів, а також з'ясування місця всередині цієї системи;

11. визначення поняття «правова реальність» на основі філософсько-правових знань як справжнього стану існування права в суспільстві й державі: рівень його розвитку, ступінь сприйняття населенням, відповідність реальним потребам суспільства, міжнародним нормам і стандартам;

12. сучасні підходи до дослідження державного примусу, зокрема запропоновано керуватися антропологічним підходом, що дає змогу виробляти реакцію держави (шляхом прийняття та введення в дію законів) на актуальні виклики сучасного глобалізованого світу, а також формувати в людей відчуття безпеки, захищеності, можливості звернутися за відновленням свого порушеного права чи свободи, утвердити громадську думку щодо стабільної роботи правоохоронної сфери в державі й наявності правових механізмів для захисту людини і її прав;

13. класифікацію чинників, що впливають на процеси державо- та правотворення, зокрема, запропоновано використовувати перспективні фактори, тобто множинність уже наявних, які в майбутньому можуть істотно впливати на процеси державо- та правотворення шляхом зміни їхніх істотних ознак, а також проаналізувати нагромадження негативних елементів цього процесу;

14. вчення про групи ознак правомірної поведінки, зокрема запропоновано виокремити варіативну групу ознак, що спонукають до правомірної поведінки осіб, до яких застосовувався державний примус. Виокремлення таких ознак та подальша робота в цьому напрямі дають змогу ефективніше здійснювати психопрофілактичну роботу з особами, до яких застосовано державний примус; знизити кількість рецидивних злочинів; залучити до правомірної поведінки якнайбільше людей;

15. розкриття взаємозв'язку державного примусу та покарання на основі чіткого розуміння останнього як явища, що реалізується в багатьох вимірах. Зокрема, визначено ті чинники сприяння удосконаленню правової реальності в суспільстві, що пов'язані з феноменом справедливості, яка трактується як важлива морально-етична категорія, здатна трансформуватись та набувати правової визначеності у вигляді елемента соціальної регуляції;

16. філософсько-правове розуміння сутності політичної нестабільності крізь призму понять актів громадянської непокори та масових заворушень із пропозицією розмежування сутності досліджуваних понять на підставі наявності чи відсутності в них сенсу права на опір злочинній чи узурпованій владі. Завдяки історичному екскурсу в минуле вдалося визначити правові особливості підходів до взаємозв'язків між громадськістю та поліцією в різні зрізи темпорально-просторового континууму;

17. правові уявлення про філософську концепцію антинасильства, враховуючи пацифістські вчення філософських шкіл-представниць різного часу та простору: починаючи від періоду Античності і донині;

18. філософсько-правові ідеї визначення органів місцевого самоврядування як своєрідного посередника та медіатора у правових відносинах поміж громадськістю та органами державної влади на конкретному етапі функціонування соціальних та правових відносин, завдяки яким вдається поєднати й узгодити громадські інтереси та букву закону, демонструючи праксеологічний зріз актуального на сьогодні інтегративного права;

В дисертації набуло подальшого розвитку:

1. вирішення питань щодо значущості аналізу проблем становлення інституту державного примусу в процесах сучасного право- та державотворення;

2. висновки філософсько-правових досліджень контенту державного примусу в рамках визначення змістової багатоманітності його прояву;

3. дефініція поняття «державний примус» як діяльності уповноважених законом державних органів та посадових осіб, що здійснюється шляхом впливу на фізичний, психічний, організаційний чи майновий стан суб'єктів

права, має на меті загальнообов'язкове свідоме виконання вимог закону, відновлення порушених прав, а також превентивну діяльність правоохоронних органів;

4. твердження про людиновимірність державного примусу, що ґрунтується на засадах антропоцентризму, гуманізму, загальної рівності, верховенства права. Відтак стверджується, що поняття «державний примус» є філософсько-правовим, тож і вивчати його доцільно з позицій не тільки права, а й філософії;

5. положення правового підходу до визначення державного примусу з позицій верховенства права, принципів правової держави, властивих для європейської філософії права та європейського права;

6. диференціація переконання на метод впливу на суб'єкта з метою формування в нього певних властивостей і на психічну властивість суб'єкта. Застосування такої диференціації дало змогу трактувати державний примус як процес взаємодії держави (через діяльність уповноважених законом органів та осіб) та особи, завдання якого полягає у формуванні правомірної поведінки в якомога більшій кількості громадян;

7. ідея про багатовимірність і багаторівневість правового простору, зокрема, через визначення сутності понять «правова система» та «правова сім'я», із подальшим визначенням тотожного, спільного й відмінного між ними;

8. співвідношення понять «наси́льство» та «примус» із зазначенням основних відмінностей, що виявляються в меті застосування спільної для обох явищ сили, а також у суб'єкті, що їх застосовує;

9. правова категорія «межі», а також феномен втручання (обмеження) у права людини із пропозиціями щодо визначення трьох основних критеріїв його правомірності, аналіз суті питання з погляду міжнародного приватного права;

10. вивчення сутності інтерактивного та інтерпасивного, а також інтерсуб'єктивного підходів у сучасній філософії права, зокрема, в контексті державно-правових закономірностей, одним з яких є державний примус;

11. дефініція поняття «темпорально-просторовий вимір правової реальності» як сукупності складових елементів, які характеризують правову реальність певної держави в умовах чітко окресленої території та конкретного проміжку часу, надаючи їй завершеного системного вигляду;

12. вчення про суб'єктивність простору і часу в частині впливу на державний примус, адже дослідження саме з таких позицій буде найефективнішим, оскільки дає змогу враховувати так званий людський чинник, тобто діяльність людини в суспільстві, що спрямована і на розвиток суспільства, і на вдосконалення умов життєдіяльності людини в суспільстві;

13. дефініція поняття «правова освіченість» як сукупність знань, умінь і навичок людини, яка не є професійним юристом, що допомагає їй бути повноцінним суб'єктом право- та державотворення шляхом свідомої правомірної поведінки та знання і використання законних, правових методів боротьби для досягнення цінностей правової держави та громадянського суспільства;

14. положення щодо правоосвітнього та правовиховного впливу державного примусу на населення. Завдяки впливу держави з метою правового виховання та правової освіти населення уможлиблюється зниження рівня застосувань державного примусу; формування у громадян поваги до держави і права; збільшення кількості осіб, які мають чітку громадянську позицію, готові відстоювати її у правовий спосіб; скерованість людини на усвідомлення необхідності вчиняти правомірно, не порушувати закону, на підставі системи особистих моральних цінностей та загальних цінностей права, що спонукатиме її до подальшого розвитку;

15. твердження про безпосередній зв'язок права і моралі через виявлення зв'язку між поняттями «державний примус» та «моральний вибір», «свобода волі». Здійснюючи той чи той вчинок або вибудовуючи свою поведінку загалом, людина постає перед вибором. Людина вільна вчиняти відповідно до власної системи моральних цінностей, особистих переконань, але в межах правового поля. І якщо вона вчиняє протиправно, то у чітко визначених часових рамках до неї застосовується державний примус. Вчиняючи правопорушення, особа чинить аморально, оскільки нівелює цінність права і держави, ігнорує права і потреби інших людей;

16. теза про потребу формування таких умов, за яких застосування примусових заходів мало б позитивну реакцію з боку громадян, а примусові дії держави трактуються як легітимні, водночас сфера їх застосування постійно скорочується;

17. питання наявності певних принципів призначення покарання, яке розглядається як важливий фактор реалізації державного примусу. Передусім варто відзначити питання реалізації законності, що виражається через функціонування судових органів, що є суб'єктами державного примусу;

18. уявлення про правовий закон, яке висловив Е. Бйорк щодо свободи людини, яка є найвищою цінністю. Йдеться про той нормативно-правовий акт, який максимально широко відображає потреби громадськості та придатний для регулювання суспільних відносин;

19. філософсько-правові пошуки у сфері дефініювання та типування категорій правового конституційного порядку, зокрема, та громадського порядку загалом. Розширено роль громадянського суспільства у контексті заявленої проблематики як одного з основних та найактивніших суб'єктів соціального життя.

Загалом, поділяємо думку про те, що дисертант має підстави вважати низку висновків обґрунтованими.

Повнота викладу одержаних результатів та вірогідність. Дисертаційна робота Валерія Івановича Сировацького повною мірою відповідає вимогам чинного законодавства, що ставляться до такого виду наукових робіт. Сформульовані в дослідженні положення та висновки фахово обґрунтовано на підставі власних результатів наукового пошуку дисертанта. Під час підготовки опонованої наукової роботи Валерій Сировацький не використав положень із його дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація обговорена на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Крім того, основні положення і результати дисертаційного дослідження повною мірою оприлюднені у 36 наукових публікаціях дисертанта: 1 одноосібній монографії; 17 статтях у наукових фахових виданнях України, 4 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав; 14 тезах виступів на конференціях і науково-практичних заходах, що засвідчує вірогідність опонованої дисертаційної роботи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зроблені в дисертаційній роботі висновки та рекомендації можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – для подальшого подолання проблемних вимірів темпорально-просторового дискурсу державного примусу;

у сфері правотворчості – для удосконалення чинного законодавства України, зокрема що регламентує застосування і реалізацію примусу;

в освітньому процесі – під час організації освітньої діяльності та викладання навчальних дисциплін правового циклу, а також для підготовки методичних розробок, навчальних посібників, підручників з дисциплін «Філософія права», «Філософія», «Теорія та історія держави і права», «Соціологія права», «Політологія», «Адміністративне право», «Юридична логіка», «Професійна етика юриста»;

у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності діяльності органів державної влади, що здійснюють публічну діяльність у сфері застосування і реалізації державного примусу.

Результати дисертаційної роботи впроваджені в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ, Університету Короля Данила, Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Разом із цим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, недоліки, спірні положення, висвітлення та зауваження щодо яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дисертаційного дослідження. Представимо окремі з них послідовно:

1. Визначаючи предмет дослідження як «філософсько-правовий контент державного примусу в темпорально-просторовому дискурсі» (Д : 25), дисертанту варто було приділити більше уваги аналізу темпорально-правового виміру державного примусу, а не абстрагуватись викладенням та обґрунтуванням загальних філософсько-правових парадигм державного примусу.

2. У дослідженні автор акцентує увагу на взаємодії примусу та переконання, їх взаємозалежному характері. «Питання взаємовідношення переконання та примусу як методів впливу на особу є важливим методологічним підходом до проблем становлення державного примусу як правового феномену» (Д : 58). «В системі функціонування переконання як

методу здійснення впливу на особу можна помітити тісну взаємодію різних сторін та форм, що властиві цьому явищу та визначаються такими параметрами, як здатність до концентрації знань, віра в його правоту, визначення системи цінностей, а також вольовий компонент, що визначається готовністю до втілення набутих знань, цінностей та ідеалів у практичній діяльності» (Д : 59).

Справді, при формуванні примусу важлива методологічна складова переконання як керованого процесу впливу на наявні в суб'єкта стимули (Д : 27). Специфіка такої складової полягає в активному впливі моральних та матеріальних чинників на свідомість та поведінку особи задля формування в неї усвідомлення потреби дотримання правових та інших соціальних норм (Д : 72).

Водночас, досліджуючи примус як феномен правової реальності, автор концентрує свою увагу на психологічному його прояві, «внутрішньому самоконтролі» (Д : 304), контексті «самовідповідальності» (Д : 80), «свідомої потреби вчиняти правомірно, відповідно до вимог, прописаних у нормативно-правових актах» (Д : 403). Однак така площина є психологічною та етичною і, у більшій мірі, може бути пов'язана із розумінням примусу лише у позитивному аспекті. Водночас загальнотеоретичну модель диференціації примусу складають не лише психологічний, етичний, а й фізичний його різновид. Констатуючи вищесказане, цікаво почути думку дисертанта щодо визначення меж фізичного примусу, щоб уникнути сваволі з боку держави. До того ж останнє безпосередньо пов'язане із проблемою юридичної та політичної відповідальності держави у площині реалізації та захисту прав та свобод людини.

3. Заслужує на увагу позиція дисертанта щодо характеристики державного примусу як *методу впливу держави на свідомість і поведінку суб'єктів правових відносин*, який застосовується державними органами відповідно до їхньої компетенції незалежно від волі та бажання юридично зобов'язаних суб'єктів. Акцентуючи увагу на важливих чинниках імплементації примусовості у правову реальність на рівні активного впливу на становлення світоглядної бази людини, автор зазначає: «з моменту офіційного опублікування нормативно-правового акта примус починає психологічно впливати на свідомість кожного індивіда, формуючи мотив подальшої поведінки» (Д : 67); використання комплексного підходу проєктує вивчення поняття «державний примус» з позицій превентивного та виховного його впливу на свідомість людини (Д : 402).

У межах аналізу вищезгаданої позиції, державний примус постає як об'єктивний неперсофінікований факт. Такий контекст неминує сприяє абсолютизації державного примусу, схиляє до некритичного сприймання його з усіма недоліками. Однак пізнання ніколи не може бути справою на рівні даності. Сучасний юрист, соціолог, політолог чи державний діяч не повинні обмежуватись розумінням та інтерпретацією суті конструкції, при цьому не ставлячи питання «чи могла б вона бути кращою». Державний примус як архетип (прообраз) буття стає ідеалізованим символом, за яким приховується можливість держави нав'язувати своє бачення (свій архетип-прообраз) реальності й підпорядковувати йому всі соціальні групи.

Враховуючи вищесказане вважаємо за доцільне застерегти дисертанта від надмірної теоретичної ідеалізації та абсолютизації ціннісних субстратів, властивостей державного примусу, характеристики останнього переважно з точки зору своєї загальної теоретичної та практичної значущості. Робота суттєво виграла якби автор, окрім аксіологічного виміру проблеми, звернув увагу на синтез провіденціальної ролі державного примусу з крайніх позицій його сприйняття – сакрального (державний примус як цінність) і профанного (державний примус як антицінність).

4. Інтерпретація права як складного феномену, що забезпечує синтез тих складових, які позначаються різними, конкурентними науковими теоріями, стала основою висновку про те, що жодна з провідних доктрин сучасності – позитивістська, соціологічна, природно-правова – сама по собі не здатна охопити всі сутнісні грані права. З цією метою, на думку автора, необхідне застосування інтегративного підходу як основного способу подолання односторонності правових концепцій.

«Наукове осмислення пропонованих вченими доктрин дало підстави стверджувати, що модерна концепція праворозуміння за своїм змістом позиціонується радше як інтегративна – та, що виокремлює та синтезує ідеї двох класичних моделей» (Д : 367). «... ані природно-правова, ані позитивно-правова концепція не є кращою за іншу. Реалії соціального життя, динамічні складові просторово-часового континууму здатні підказувати, яка з концепцій осмислення і розуміння права є доречнішою. Однією з таких є відома та актуальна сьогодні інтегративна концепція права, або концепція інтегративного праворозуміння, яка, так би мовити, з висоти багатосторічного правового досвіду, може зробити новітні висновки, суть яких полягає в аналізі, виокремленні переваг та доцільних рис у кожній з концепцій та компілювання їх» (Д : 367).

Водночас, із погляду теоретичної рефлексії, вищезгадані положення не можна визначати як безумовні та однозначні. Справа в тому, що інтегративний підхід, заснований на вільному виборі сутнісних ознак права, обґрунтованих різними правовими школами, може нагадувати радше еkleктику, ніж формування нового бачення права як особливого соціального феномену. Часто інтегративний тренд трансформує «старе в нове, а нове в старе», за що зазнає нападів скептиків щодо його перспективності з позиції вияву нових характеристик досліджуваного явища.

Орієнтація на модель інтегративного праворозуміння викликає сумніви щодо можливості поглянути на право у площині всіх імовірних перспектив одразу. Можна стверджувати, що всі сутнісні характеристики права пов'язані між собою, але коли формується сприйняття того, що право – і те й інше, воно стає всім і нічим водночас.

5. При дослідженні філософсько-правового контенту державного примусу одним із найфундаментальніших постає питання його взаємозв'язку із свободою та відповідальністю. Дослідницька значущість цього зазначається і дисертантом; погоджуємось із думкою зазначеною у роботі про те, що «разом зі свободою виникає відповідальність. Якщо свобода означає можливість вибору певної форми дії в конкретній ситуації, то відповідальність є здатністю особистості приймати адекватне ситуації рішення, передбачати наслідки своїх дій та відповідати за них перед світом

та самим собою. Причому залежність між свободою і відповідальністю особистості прямо пропорційна: чим більше свободи надається людині, тим більша відповідальність за використання цієї свободи» (Д : 297).

Дисертант акцентує увагу на такому аспекті діалектичного взаємозв'язку свободи і відповідальності, що пов'язаний із здатністю людини робити вибір. «Якщо свобода означає можливість вибору певної форми дії в конкретній ситуації, то відповідальність є здатністю особистості приймати адекватне ситуації рішення, передбачати наслідки своїх дій та відповідати за них перед світом та самим собою» (Д : 297).

Справді, свобода характеризує спектр можливостей, вибору мети, засобів, шляхів реалізації інтересів і намірів. Свобода набуває характеру можливості вибору, коли з'являються альтернативи. Такий акцент важливий при вирішенні питання – чому людина повинна нести відповідальність за свої вчинки. За таким підходом свобода постає як пізнана необхідність, яка має певні межі. Обґрунтування такого судження – людина вільна настільки, наскільки пізнала ці межі – об'єктивні умови свого існування.

Водночас, дослідження проблеми діалектичного взаємозв'язку відповідальності та свободи у площині філософсько-правового контенту державного примусу виключно крізь призму екзистенціального виміру не можна вважати комплексним. Дисертаційна робота суттєво виграла, якби дисертант здійснив характеристику окреслених феноменів з позицій підходів детермінізму (*людські вчинки зумовлені і детерміновані невідконтрольними факторами, визначені попередніми діями; людина залежна від обставин й позбавлена можливості вільного волевиявлення*) та індетермінізму (*причиною вчинення особою правопорушення є її абсолютна, нічим не обмежена свобода*).

6. На рівні теоретичної розробки (хоча й визначальної) видається авторське положення про відновлення соціальної справедливості як складової мети покарання (Д : 318, 324). На нашу думку, загальні інтереси «нав'язувані» суб'єкту, не будуть сприйматись ним як справедливі, якщо суперечать його особистим інтересам. Справедливість у будь-якій формі – завжди суб'єктивність, вона розуміється передусім як проекція власних інтересів. Для того, щоб відновлення соціальної справедливості як складової мети покарання не перебувало під знаком питання, дисертанту варто було б спробувати сформулювати механізм за яким слід відновлювати соціальну справедливість у площині реалізації державного примусу.

Беручи за основу аргумент, що вчинене правопорушення безпосередньо пов'язане з рівновагою у суспільстві: при його здійсненні ця рівновага порушується. Який тоді обсяг санкції необхідно покласти на чашу терезів справедливості, щоб урівноважити її з чашею терезів, яка відповідає за вчинене? Або якщо перевести це питання в правове поле, то які ж критерії покладання санкції за сам факт здійснення правопорушення? Вирішення вищенаведеного питання безцінне, оскільки якщо міра визначуваної санкції буде недостатньою, то шальки терезів справедливості не придуть у стан рівноваги, якщо ж міра санкції буде надмірна, то рівновага також не настане і справедливість не буде відновлена.

Наведені вище зауваження не спростовують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження В.І. Сировацького. Певною мірою вони доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та значущості теми проведеного дослідження, засвідчують внесок дисертанта в розвиток філософії права в Україні.

Результати наукового дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності задля посилення обґрунтованості нормативно-правових актів під час їх проектування, а також у правозастосовній діяльності для підвищення ефективності процесу вирішення юридичних спорів.

Оформлення дисертації відповідає вимогам, що ставляться у «Порядку присудження наукових ступенів» (п.п. 9, 11, 12, 13), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.12 – філософія права, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним до основних положень дисертації.

Наукові положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дисертації, викладені у працях дисертанта, які у достатній кількості опубліковані у фахових виданнях.

Отже, дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Сировацького Валерія Івановича є самостійною завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності є внеском у розвиток філософії права, а її автор, Сировацький Валерій Іванович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук.

Офіційний опонент:

Н.А. Гураленко

доктор юридичних наук,
доцент кафедри людських прав
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
26 лютого 2021 р.

